https://doi.org/10.18778/7525-560-7.08

ROZDZIAŁ 7

Przemiany przestrzenne a tożsamość małych miast w obszarze oddziaływania Krakowa

Agnieszka Wójtowicz-Wróbel*

7.1. Wprowadzenie

Małe miasta Krakowskiego Obszaru Metropolitalnego to ośrodki intensywnych przekształceń. Ich problemy przestrzenne i funkcjonalne, zapoczątkowane w okresie gospodarki centralnie sterowanej, są szczególnie zauważalne po 20 latach przemian społeczno-gospodarczych. Miejscowości o wysokich walorach kulturowych, przyrodniczych czy krajobrazowych w znaczący sposób narażone są na intensywność prorozwojowych działań. Często są to przemiany chaotyczne i niekontrolowane, mogące powodować zatracanie charakteru miasta, jego unikatowości – tożsamości miejsca. Szczególny wpływ na intensywność zarówno pozytywnych, jak i negatywnych przekształceń mają dwa czynniki: bliskość położenia miasta względem Krakowa oraz atrakcyjność miejsca. Dogodne położenie małego miasteczka w obszarze metropolitalnym[1] w sposób decydujący wpływa na formę jego

* Agnieszka Wójtowicz-Wróbel, mgr inż. arch., Instytut Projektowania Miast i Planowania Przestrzennego, Wydział Architektury, Politechnika Krakowska.

[1] Markowski i Marszał (2006) definiują obszar metropolitalny jako „wielkomiejski układ osadniczy (monocentryczny lub policentryczny, złożony z wielu jednostek osadniczych oraz terenów o wysokim stopniu zurbanizowania): obejmujący strefę

przekształceń przestrzennych oraz na stopień ich intensywności. Lokalizacja w Krakowskim Obszarze Metropolitalnym[2] pociąga za sobą z jednej strony możliwości rozwoju opartego na tradycji relacji z Krakowem, z drugiej natomiast stwarza zagrożenie ujednolicania struktury funkcjonalno-przestrzennej małych miast w procesie intensywnych przemian. Metropolizacja jest definiowana przez T. Markowskiego i T. Marszała (2006) jako rozwój przestrzeni zurbanizowanej, prowadzący do kopiowania rozwiązań miejskich stworzonych w metropoliach – w tym miejskiego stylu życia. Jest to zatem proces (1) związany z krystalizowaniem się nowego typu struktury przestrzennej, koncentrującej się wokół miasta pełniącego nadrzędne funkcje; (2) zmieniający rodzaj powiązań oraz ich intensywność pomiędzy miastem metropolitalnym a obszarem jego oddziaływania; (3) prowadzący do zmian w użytkowaniu przestrzeni na obszarach miast oraz w ich strefach podmiejskich; (4) skutkujący powstaniem dużego złożonego obszaru osadniczego.

---

o znacznym bezpośrednim zasięgu codziennego oddziaływania (miejsca pracy i zamieszkania) oraz tereny potencjalnych możliwości rozwojowych; gdzie zachodzą procesy metropolizacji i występuje wystarczające nagromadzenie działalności uzupełniających (substytucyjnych) metropolitalne funkcje ośrodka centralnego (lokalizacja funkcji metropolitalnych); o dużej skali wewnętrznej integracji funkcjonalnej (silnych powiązaniach funkcjonalnych); z dobrze rozwiniętą siecią transportową".

[2] Podając za Planem Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Małopolskiego: „Krakowski Obszar Metropolitalny stanowi swoisty region funkcjonalny, obejmujący wielkie miasto, czyli metropolię Kraków wraz z sąsiadującym zespołem jednostek osadniczych, powiązanych z metropolią różnymi związkami interakcyjnymi. Spełnieniem ogólnej zasady ustalonej dla polskich metropolii jest obszar obejmujący miasto Kraków z krakowskim powiatem ziemskim oraz sąsiadującymi z nim powiatami, jednakże wprowadzono kilka korekt wynikających z aktualnej analizy procedury delimitacji zasięgu przestrzennego". Powierzchnia KrOM to 4 tys. km^2, co stanowi 27% powierzchni województwa małopolskiego. Jednocześnie 45% mieszkańców województwa zamieszkuje Krakowski Obszar Metropolitalny – jest to ok. 1,4 mln ludności. Do Krakowskiego Obszaru Metropolitalnego należy 51 gmin, 8 powiatów i 14 miast, w tym znaczna część to miasta małe (do 10 tys. mieszkańców) lub bardzo małe (do 5 tys. mieszkańców).

Ma to szczególne znaczenia dla zachowania unikatowości małych miast zarówno w aspekcie różnorodności funkcji miasteczek, specyfiki ich przestrzeni – formy urbanistycznej i architektonicznej, jak i dla zachowania ich wartości niemierzalnych (klimat, małomiasteczkowy charakter miejsca), czyli cech świadczących o szeroko pojętej tożsamości małych miast Krakowskiego Obszaru Metropolitalnego.

Cytując za Z. Zuziakiem (2008): „Tożsamość to odrębny ślad w rzeczywistości. To osobliwa konfiguracja cech wyróżniających sposób jej doświadczania i przekształcania. Odnosi się do rzeczy, osób, społeczności, struktur przestrzennych, form przestrzenno-społecznych – takich jak na przykład miasto […]. Mówiąc o tożsamości miejsca, odnosimy się do zbioru cech dotyczących zarówno jego form przestrzennych, jak i przejawów życia z nim związanych [...] racjonalność policentrycznej struktury przestrzennej obszaru metropolitalnego zależy w jakimś stopniu również od potencjału tożsamości tych centrów. Jeśli tak, to integralnym składnikiem strategii budowania policentryczności, powinna być strategia budowania tożsamości poszczególnych centrów struktury metropolitalnej". Dla jednych miejscowości Krakowskiego Obszaru Metropolitalnego nowe możliwości przemian ostatnich 20 lat stały się szansą wielopłaszczyznowego rozwoju i wydobycia cech ich tożsamości, dla większości jednak, kolejne przekształcenia wiążą się jedynie z rozrostem przestrzennym. Przykładem miejscowości, której liczne walory i wieloaspektowa tożsamość miejsca ulega zatracaniu na skutek współczesnych przemian są Niepołomice.

7.2. Niepołomice – przeobrażenia miasta o szczególnych walorach

W okresie 20 lat transformacji gospodarczej i społecznej, struktura funkcjonalno-przestrzenna małych miast uległa licznym przekształceniom. Przemiany te z różną intensywnością rysują się w miastach Krakowskiego Obszaru Metropolitalnego. Na kierunek przemian ma

wpływ wiele czynników. Są to m. in.: dostępność komunikacyjna miejscowości, wartości kulturowe, atrakcyjność przyrodnicza czy krajobrazowa oraz konkurencyjna – w stosunku do terenów Krakowa – cena nieruchomości. Przekształcenia, jakim w ostatnich 20 latach uległy małe miasta, często błędnie utożsamiane są z ich rozwojem (jest to jedynie rozrost przestrzenny). Intensywne formy przemian małych miast, wywołane głównie wzrostem ekonomicznym tych ośrodków (często jedynie o doraźnym charakterze), wspierane są przez władze lokalne nawet wtedy, gdy inicjatywy rozwojowe są wzajemnie sprzeczne (np. jednoczesny rozwój turystyki i przemysłu).

Przykładem miasta, które po 1989 r. uległo intensywnym przekształceniom są Niepołomice. To miejscowość o historycznym rodowodzie, znaczących walorach kulturowych, przyrodniczych i krajobrazowych. Jest położona blisko 25 km na południowy wschód od centrum Krakowa, liczy ok. 9 tys. mieszkańców[3]. Niepołomice od wieków znajdowały się pod wpływem miasta królewskiego (bliskość dawnej stolicy państwa, powiązanie licznymi szlakami handlowymi), przez kilka wieków pełniąc funkcję królewskiej miejscowości rezydencjonalnej. W 1772 r. otrzymały prawa miejskie, lecz już w XIV w. przyznano im niektóre przywileje na prawach miejskich. Pełniona funkcja rezydencji głowy państwa przyczyniła się do intensywnego rozwoju Niepołomic – z tego też okresu pochodzą główne walory kulturowe miasteczka – zamek królewski, kościół pw. Tysiąca Męczenników, domy podcieniowe w zachowanym historycznym układzie urbanistycznym. Prócz walorów kulturowych, miasteczko posiada także szczególne cechy przyrodnicze. Zaliczyć do nich można: po wschodniej i południowo-zachodniej stronie miasta Łąki Niepołomickie z zachowanym bogactwem różnorodnej roślinności, od północy obszary doliny Wisły należące do terenów objętych programem *Natura 2000*, natomiast od południa Puszczę Niepołomicką z licznymi rezerwatami flory i fauny, ścieżkami dydaktycznymi, rowerowymi, spacerowymi czy szlakiem hippicznym. Wartości przyrodnicze stanowią także o krajo-

[3] W latach 2007–2009 liczba ludności wzrosła blisko o 1 000 osób.

brazowej unikatowości Niepołomic. Puszcza pełni rolę tła widokowego, natomiast łąki stanowią przedpola widokowe miasteczka.

Intensywne przemiany są głównie związane z atrakcyjnością Niepołomic jako potencjalnego miejsca zamieszkania dla mieszkańców Krakowa oraz z rozwojem nowych miejsc pracy (Niepołomicka Strefa Przemysłowa, Wschodnia Strefa Przemysłowa, Zachodnia Strefa Przemysłowa). Dynamiczny rozwój ekonomiczny pociągnął za sobą liczne przekształcenia przestrzenne miasta. Spowodowało to przemiany zarówno w wewnętrznych obszarach Niepołomic, jak i w ich strefach zewnętrznych. Przekształcenia strefy centralnej to głównie zmiany w zakresie tkanki miejskiej, wypełniającej historyczny układ urbanistyczny. Atrakcyjność miasteczka, jako alternatywnego dla mieszkańców Krakowa miejsca pracy czy zamieszkania, spowodowała lokalizowanie nowych funkcji w ścisłym centrum – często funkcji, które ze względu na swą wieloaspektową uciążliwość nie powinny tam się znajdować. Wielkopowierzchniowe obiekty usługowe[4] stwarzają problemy komunikacyjne w centralnej strefie miasteczka oraz niszczą małomiasteczkowy klimat i charakter miejsca. Znajdujące się w ścisłym centrum obiekty o znacznych gabarytach mają wpływ także na relacje widokowe Niepołomic – położone poniżej skarpy staromiejskiej zaburzają charakter historycznej panoramy miasteczka[5]. Atrakcyjność Niepołomic jako potencjalnego miejsca pracy i zamieszkania wywołała intensywne przemiany przestrzennej zabudowy historycznego układu urbanistycznego (nadbudowy, przebudowy obiektów, uzupełnianie zabudowy w kwartałach nowymi obiektami etc.). Brak harmonii i poszanowania tożsamości zabytkowego układu miasta wyraża się także w stosowaniu przypadkowego detalu architektonicznego remontowanych obiektów, różnobarwnego bardzo intensywnego oświetlenia, zmianie stolarki okiennej i drzwiowej na zuni-

[4] Sklepy wielkopowierzchniowe, składy materiałów budowlanych, lecz także obiekty usług publicznych niedostosowane gabarytem i formą do drobnej małomiasteczkowej zabudowy Niepołomic.

[5] Poniżej skarpy staromiejskiej, u stóp niepołomickiego zamku znajduje się hala stadniny koni oraz obiekty usługowe i magazynowe.

fikowaną PCV, a nade wszystko poprzez stosowanie wszelkiego rodzaju dekoracji zewnętrznych oraz szyldów reklamowych o przypadkowych formach, niewspółgrającej z otoczeniem kolorystyce i skali (fot. 7.1).

Fot. 7.1. Zmodernizowana zabudowa pierzei przyrynkowych Niepołomic – brak spójności kompozycyjnej i zachowania małomiasteczkowego charakteru miejsca (zdjęcie: A. Wójtowicz-Wróbel 2009)

Jednocześnie intensywny wzrost aktywności w centralnych obszarach Niepołomic spowodował utrudnienia komunikacyjne. W celu zapewnienia wystarczającej liczby miejsc parkingowych, historyczny rynek w znacznym stopniu przestał pełnić funkcję reprezentacyjną miasteczka, stając się parkingiem (fot. 7.2).

Fot. 7.2. Płyta niepołomickiego rynku, która pełni funkcję parkingu
(zdjęcie: A. Wójtowicz-Wróbel 2009)

W ciągu ostatnich 20 lat, prócz centralnej części miasteczka, znacznym przemianom uległy pozostałe strefy miejskiej zabudowy oraz obszary zewnętrzne. Problemy przestrzenne małych miast mają swój początek w okresie gospodarki centralnie sterowanej. W obszarach małomiasteczkowej zabudowy mieszkaniowej jest to szczególnie zauważalne. W drugiej połowie XX w. typowa dla małego miasta zabudowa, głównie w zewnętrznych strefach Niepołomic, została przemieszana z charakterystyczną dla okresu PRL-u zabudową jednorodzinną o ujednoliconym charakterze i ubogiej w detal formie oraz z wielorodzinną zabudową równie typową dla tamtych czasów. Znaczny rozwój miasteczka spowodowany był możliwością zarobkowania mieszkańców w kombinacie im. Lenina oraz przy budowie Nowej Huty[6]. Zmiana ustroju społeczno-gospodarczego po 1989 r., której efektem było m. in.

[6] Możliwość zarobkowania w Krakowie – Nowej Hucie, a następnie inwestowanie w budowę, przebudowę czy rozbudowę własnego domu w małym mieście było charakterystyczne dla tamtego okresu zarówno w Niepołomicach, jak i innych małych miastach mających silne relacje z Krakowem.

uwolnienie własnej inicjatywy gospodarczej mieszkańców, wywołała intensywne przemiany istniejącej struktury funkcjonalno-przestrzennej, a co za tym idzie – szybki przyrost terenów zainwestowanych. Związane jest to z jednej strony z lokalizacją strefy przemysłowej po zachodniej stronie miasta (powstanie nowych miejsc pracy), z drugiej natomiast z przenoszeniem się mieszkańców Krakowa poza miasto wojewódzkie i budową bądź kupnem własnego domu, np. w Niepołomicach (konkurencyjne ceny gruntów, bliskość Krakowa). Tak duży rozrost przestrzenny miasta wpływa niekorzystnie na zachowanie jego cech szczególnych – tożsamości. Przemiany wewnętrznej części miasta wpływają negatywnie głównie na zachowane walory kulturowe miejsca, natomiast rozrost przestrzenny w strefach zewnętrznych niszczy zachowane wartości przyrodnicze i widokowe. Niepołomice są przykładem takich negatywnych przekształceń. Strefa przemysłowa, zlokalizowana po zachodniej stronie miasta, nieustannie rozwija się niszcząc tereny cenne przyrodniczo (fot. 7.3a).

Fot. 7.3. Zabudowa na terenach Łąk Niepołomickich – istotnego elementu przyrodniczego i kompozycyjnego miasteczka; (a) zabudowa Niepołomickiej Strefy Przemysłowej, (b) zabudowa mieszkaniowa (zdjęcie: A. Wójtowicz-Wróbel, 2009)

Łąki Niepołomickie, pełniące do niedawna rolę przedpola widokowego po zachodniej stronie miasteczka, prócz wielkogabarytowych obiektów przemysłowych są także zainwestowywane zabudową mieszkaniową jednorodzinną, wielorodzinną i bliźniaczą (fot. 7.3b). Przy tak

szybkim rozroście przestrzennym terenów mieszkaniowych i zabudowywaniu terenów otwartych, wątpliwym staje się atrakcyjność lokalizacyjna potencjalnego nowego miejsca zamieszkania, szczególnie ze względu na sąsiedztwo strefy ekonomicznej. Po wschodniej i północnej stronie miasta Łąki Niepołomickie zainwestowywane są równie mocno. Ma to negatywny wpływ na walory przyrodnicze miasta, jak również na jego wyraz kompozycyjny. Chaotyczne lokalizowanie obiektów usługowych i zabudowy jednorodzinnej w przedpolu widokowym niszczy historyczną sylwetę Niepołomic, natomiast zabudowywanie obszarów graniczących z Puszczą Niepołomicką niszczy zarówno walory przyrodnicze puszczy, jak również degraduje jej rolę jako tła widokowego miasteczka. Przemieszana kompozycyjnie i funkcjonalnie zabudowa powoduje jednoczesne niszczenie tożsamości oraz małomiasteczkowego klimatu Niepołomic. Ma to wpływ zarówno na umniejszanie znaczenia i waloru widokowego historycznych obiektów w strefach zabudowanych (obiekty o wartości historycznej ze względu na swą atrakcyjność są intensywnie obudowywane zabudową jedno- lub wielorodzinną – fot. 7.4a), jak i na kompozycyjne i funkcjonalne „bramy miasta" (zabudowywane wszelkiego rodzaju formami zabudowy mieszkaniowej, usługowej, przemysłowej etc. Zauważalne jest zarówno od wschodniej strony wjazdu do miasteczka, jak i od strony zachodniej, tj. wjazdu od Krakowa – fot. 7.4b).

Fot. 7.4. Przemieszanie różnych typów zabudowy, często konfliktowych wobec siebie funkcjonalnie czy kompozycyjnie; (a) masowa zabudowa bliźniacza oraz niezainwestowane tereny pod nią przeznaczone w sąsiedztwie zabytkowego dworku; (b) „brama miasta" od strony wjazdu od Krakowa (zdjęcie: A. Wójtowicz-Wróbel, 2009)

Prócz niszczenia walorów przyrodniczych i widokowych, również wartości kulturowe, stanowiące o randze miasteczka, są umniejszane – szczególne znaczenie ma tutaj ich aspekt kompozycyjny (otoczenie niepołomickiego zamku, zabytkowych obiektów sakralnych, mieszkalnych, usługowych).

7.3. Podsumowanie

Intensywność przemian małych miast Krakowskiego Obszaru Metropolitalnego zależna jest w znacznym stopniu od takich czynników, jak:

- dostępność komunikacyjna – szczególnie intensywne przemiany zauważalne są w miejscowościach o izochronie dostępności czasowej 1 godz.;
- walory miasta – wartości historyczne, krajobrazowe, przyrodnicze miasteczka etc.;
- położenie w obszarze o cechach szczególnych – miejscowości znajdujące się w obszarach o walorach przyrodniczych bądź krajobrazowych ulegają przemianom w bardziej intensywnym stopniu niż te położone w obszarach rolniczych;
- intensywność relacji z Krakowem jako ośrodkiem o funkcji ponadlokalnej.

Niepołomice są przykładem miejscowości, która spełnia powyższe założenia. Jest to miasto o szczególnych walorach kulturowych, przyrodniczych i kompozycyjnych, położone w obszarze o szczególnych cechach przyrodniczych przy jednoczesnej dobrej dostępności komunikacyjnej oraz intensywnych relacjach z Krakowem. Przemiany okresu ostatnich 20 lat w znaczący sposób wpłynęły na przekształcenia miasteczka, z jednej strony przyczyniając się do jego rozwoju ekonomicznego, z drugiej natomiast wywołując jego szybki rozrost przestrzenny i funkcjonalny. Na podstawie omówionych przemian Niepołomic zauważyć można, iż:

- miasta o szczególnych walorach kulturowych, przyrodniczych bądź krajobrazowych w znacznym stopniu narażone są na presję inwestycyjną – atrakcyjność terenów oraz konkurencyjna w porównaniu z cenami w administracyjnych granicach Krakowa cena nieruchomości;
- rozwój małego miasta często błędnie przez mieszkańców oraz władze lokalne utożsamiany jest ze wzrostem gospodarczym lub rozrostem przestrzennym, a nie z jakością przestrzeni; działania takie prowadzą do unifikacji przestrzeni i funkcji małych miast;
- władze lokalne wspierają wszelkie formy aktywności często nawet takie, które w długofalowej perspektywie wpływają negatywnie na jakość przestrzeni miejskiej, niszczą walory oraz funkcję miasta, tym samym ograniczając jego perspektywiczne możliwości rozwoju;
- brak jest tak skonstruowanych przepisów prawa miejscowego, które regulowałyby możliwości przekształceń struktury miejskiej zgodnie z zasadami rozwoju zrównoważonego – brak ten powoduje niszczenie walorów miasteczka zarówno tych mierzalnych, jak i niemierzalnych.

Jednocześnie znaczenie małych miast, takich jak Niepołomice, w Krakowskim Obszarze Metropolitalnym wzrasta. W długofalowej perspektywie rozwoju miasteczka mogłyby stać się atrakcyjną alternatywą dla strefy podmiejskiej Krakowa. Podstawowym warunkiem takiego kierunku przemian jest poprawa dostępności komunikacyjnej oraz zachowanie różnorodności miasteczek, ich lokalnej atrakcyjności, licznych walorów miejsca i małomiasteczkowego charakteru. Dostępność komunikacyjna jest elementem możliwym do sparametryzowania, dlatego też usprawnienie układu komunikacyjnego staje się działaniem wymiernym. Tożsamość małego miasta natomiast, a szczególnie jej aspekty odnoszące się do klimatu miejsca, jego specyfiki, tradycji i szeroko pojętego piękna, trudniej jest zachować z powodu cech niemierzalnych. Cytując za Z. Zuziakiem (2008): „Definiowanie tożsamości miejsca to przede wszystkim sztuka interpretacji”, dlatego tak trudno ją chronić.

Bibliografia

Bartkowicz B. (1999), *Wybrane zagadnienia z dziedziny architektury i urbanistyki. Problemy małych miast Polski południowej i ich aktualność*, PK, Kraków.

Kosiński W. (2000), *Aktywizacja turystyczna małych miast. Aspekty architektoniczno--krajobrazowe*, PK, Kraków.

Kwiatek-Sołtys A. (2004), *Małe miasta województwa małopolskiego w okresie transformacji systemowej*, Wyd. Nauk. Akademii Pedagogicznej, Kraków.

Markowski T., Marszał T. (2006), *Metropolie, obszary metropolitalne, metropolizacja. Problemy i pojęcia podstawowe*, KPZK PAN, Warszawa.

Michałowski A., Zarębska T., Sulimierska A. (red.), (2000), *Strategie rewaloryzacji miast w Polsce i innych krajach*, Ośrodek Ochrony Zabytkowego Krajobrazu, Narodowa Instytucja Kultury, Warszawa.

Pęski W. (1999), *Zarządzanie zrównoważonym rozwojem miast*, Arkady, Warszawa.

Zaniewska H. (1998), *Polskie miasteczka w okresie transformacji społeczno-gospodarczej*, IGM, Warszawa.

Zuziak Z. (2008), *O tożsamości urbanistyki*, Wyd. PK, Kraków.